

SOVET DAVRIDAGI AXLOQ-MEHNAT TUZATISH MUASSASALARINING FAOLIYATI, ULARDAGI SHART-SHAROITLAR HAMDA MAHBUSLARNING AHVOLI

To'layev Yorqin Qurbonovich

Tadqiqotchi

Sovet davrida axloq-mehnat tuzatish muassasalari davlatning jazoni ijro etish tizimida muhim institutsional o'rin egallagan. Ushbu muassasalar sovet jinoyat-huquqiy siyosatining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, rasmiy ravishda mahbuslarni ijtimoiy foydali mehnat orqali axloqan qayta tarbiyalash, intizomni shakllantirish va ularni jamiyat hayotiga reintegratsiya qilish maqsadida tashkil etilgan. Biroq tarixiy-amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, mazkur muassasalar amalda totalitar boshqaruv tizimining repressiv mexanizmlaridan biri sifatida faoliyat yuritgan. Ayniqsa, XX asrning 1930–1950-yillarida axloq-mehnat tuzatish muassasalari siyosiy repressiyalarni amalga oshirish, jamiyat ustidan mafkuraviy nazoratni kuchaytirish va muxolif fikr egalarini jismoniy hamda ma'naviy jihatdan bostirish vositasiga aylangan.

Axloq-mehnat tuzatish muassasalarining faoliyati to'liq ravishda Ichki ishlar xalq komissarligi (keyinchalik Ichki ishlar vazirligi) tomonidan markazlashgan tarzda boshqarilgan. Ushbu muassasalarda saqlangan mahbuslar majburiy mehnat tizimiga jalb etilib, ularning mehnat resurslaridan sanoat ishlab chiqarishi, yirik infratuzilma loyihalari, konchilik va metallurgiya sanoati, o'rmon xo'jaligi hamda transport tarmoqlarini rivojlantirishda keng foydalanilgan. Natijada axloq-mehnat tuzatish muassasalari davlat iqtisodiyotining muhim, biroq inson huquqlariga zid bo'lgan ishchi kuchi manbaiga aylangan. Mahbus mehnati past baholangan, og'ir va xavfli sharoitlarda tashkil etilgan.

Mazkur muassasalarning muhim xususiyatlaridan biri shundaki, ularda nafaqat umumiy jinoyatlar sodir etgan shaxslar, balki siyosiy ayblovlar asosida jazoga tortilgan shaxslar ham saqlangan. Ziyolilar, ilm-fan va madaniyat arboblari, davlat xizmatchilari, diniy ulamolar hamda turli ijtimoiy guruhlar vakillari "kontrevolyutsion faoliyat", "sovet tuzumiga qarshi targ'ibot" kabi ayblovlar bilan jazolangan. Bu holat axloq-mehnat tuzatish muassasalarining huquqiy mohiyatdan ko'ra siyosiy-mafkuraviy vazifalarni bajarishga yo'naltirilganini yaqqol namoyon etadi.

Axloq-mehnat tuzatish muassasalaridagi moddiy-maishiy sharoitlar nihoyatda og'ir bo'lib, ular insonparvarlik va sanitariya-gigiyena me'yorlariga mutlaqo mos kelmagan. Mahbuslar haddan tashqari zich joylashtirilgan, sovuq va nam baraklarda saqlangan, yashash joylarida shamollatish va isitish tizimlari yetarli darajada ta'minlanmagan. Oziq-ovqat ta'minoti me'yoriy talablar asosida emas, balki minimal

darajada belgilangan bo'lib, og'ir jismoniy mehnat qilayotgan mahbuslarning fiziologik ehtiyojlarini qondira olmagan. Natijada ochlik, surunkali holsizlik va turli infeksiyon kasalliklar keng tarqalgan.

Tibbiy xizmat ko'rsatish tizimi zaif rivojlangan bo'lib, dori-darmonlar yetishmovchiligi va malakali tibbiyot xodimlarining kamligi mahbuslar sog'lig'ining keskin yomonlashuviga olib kelgan. Mehnat jarayonida mehnat muhofazasi qoidalariga rioya etilmagan, xavfsizlik texnikasi talablarining buzilishi ko'plab ishlab chiqarish jarohatlari, nogironlik holatlari va o'lim bilan yakunlangan. Bu holatlar axloq-mehnat tuzatish muassasalarining inson hayoti va salomatligini ikkinchi darajali omil sifatida baholaganini ko'rsatadi.

Mahbuslarning huquqiy maqomi keskin cheklangan bo'lib, ular ustidan doimiy nazorat va intizomiy bosim o'rnatilgan. Jismoniy zo'ravonlik, psixologik tazyiq, intizomiy jazolar va izolyatsiya choralaridan tizimli ravishda foydalanilgan.

Ayniqsa, siyosiy mahbuslar alohida nazorat ostida saqlanib, ularning shaxsiy erkinligi, so'z va e'tiqod erkinligi mutlaqo cheklangan. Bunday sharoitlar mahbuslarning ruhiy holatiga chuqur salbiy ta'sir ko'rsatib, depressiya, umidsizlik va ma'naviy tanazzul holatlarini keltirib chiqargan. Ko'plab mahbuslar sog'lig'idan ayrilgan, ayrimlari esa axloq-mehnat tuzatish muassasalarida hukm surgan og'ir sharoitlar oqibatida hayotdan ko'z yumgan.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, Sovet davridagi axloq-mehnat tuzatish muassasalari rasmiy hujjatlarda mahbuslarni axloqan qayta tarbiyalash va ularni ijtimoiy foydali mehnat orqali jamiyatga moslashtirish instituti sifatida talqin etilgan bo'lsa-da, amalda ular totalitar davlatning repressiv siyosatini amalga oshiruvchi muhim mexanizmga aylangan. Ushbu muassasalar sovet siyosiy tizimida jamiyat ustidan mafkuraviy va ma'muriy nazoratni kuchaytirishga xizmat qilgan.

Axloq-mehnat tuzatish muassasalarida hukm surgan og'ir moddiy-maishiy va mehnat sharoitlari, mahbuslarning asosiy inson huquq va erkinliklarining muntazam ravishda buzilishi, shuningdek, jismoniy va psixologik zo'ravonlikning tizimli tus olgani ushbu tizimning insonparvarlik tamoyillariga zid ekanini ko'rsatadi. Mahbus mehnatidan iqtisodiy manfaat olish ustuvor vazifa sifatida belgilangan bo'lib, inson hayoti va salomatligi ikkinchi darajali omil sifatida baholangan.

Shuningdek, ushbu muassasalar faoliyati huquqiy davlat tamoyillariga, adolatli sudlov va jazoni individuallashtirish prinsiplariga mos kelmagan. Siyosiy mahbuslarning keng miqyosda jazoga tortilishi axloq-mehnat tuzatish muassasalarining huquqiy emas, balki siyosiy-mafkuraviy xarakterga ega bo'lganini yaqqol namoyon etadi.

Mazkur tarixiy tajribani o'rganish bugungi kunda jazoni ijro etish tizimini inson huquqlari, qonun ustuvorligi va insonparvarlik tamoyillari asosida takomillashtirish zarurligini anglashda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Applebaum A. *GULAG: A History*. — New York: Doubleday, 2003.
2. Soljenitsin A. *GULAG arxipelagi*. — Moskva, 1990.
3. Fitzpatrick S. *Everyday Stalinism*. — Oxford University Press, 1999.
4. Xo'jayev S. *Sovet davrida jazoni ijro etish tizimi tarixi*. — Toshkent: Fan, 2010.
5. Karimov B. *XX asrda Sovet repressiya siyosati*. — Toshkent, 2015.
6. Khlevniuk O. *The History of the Gulag: From Collectivization to the Great Terror*. — New Haven: Yale University Press, 2004.
7. Werth N. *Cannibal Island: Death in a Siberian Gulag*. — Princeton University Press, 2007.
8. Viola L. *The Unknown Gulag: The Lost World of Stalin's Special Settlements*. — Oxford University Press, 2007.